Тамара СЕНІНА

Директор музею

Щоб зрозуміти наскільки постать Юліуша Словацького (1809-1849) шанована в Україні, достатньо простежити не тільки за дослідженнями вітчизняних науковців, виражених у типології, інтерпретації чи то рецепції
.
Увагу привертає й інше: тлумачення творів поета українською мовою і хто з українських перекладачів за цим стоїть. Хто з них у прагненні пізнати душу одного з найвидатніших польських романтиків XIX століття протягом багатьох років доносив до різних поколінь свого народу її геніальність. Отой
неосяжний символ духу, втілення гідності і слави Польщі, що й після смерті продовжує виконувати свою невтомну місію – єднає народи в любові.

Кожен із цих перекладачів підходив до творів Словацького по-своєму, сприймав поета і перекладав по-своєму, бачив у цих тво-рах щось особливе й індивідуальне. Це – особистості, які пройшли через певні етапи історичного творення української держави: **« національного відродження» в умовах Російської та Австро-Угорської імперій у XIX–XX століттях; «розстріляного відродження», «ознаменованого» нечуваними репресіями на початках утворення Радянської влади у 20-30-их роках XX століття; в період дисидентства і «шістдесятників»; політичних переслідувань в умовах тоталітарного режиму, в часи застою суспільства…**

Та зупинимось, все-таки, на перших двох етапах: «розстріляного» і «національного» відродження. Вивчаючи історію перекладів творчої спадщини Словацького в Україні, можна прослідкувати на фоні яких історичних процесів ці переклади здійснювались. Як, незважаючи на державні кордони всередині країни, роздвоєння українського суспільства, проходив процес консолідації української нації, зростали суспільно-політичні та культурні зв'язки між західно- і східноукраїнськими землями, і, водночас, зміцнювались добросусідські відносини з польським народом, народжувалися нові переклади творів

великого Кременчанина. Саме – переклади, що, в загальному, зберігали велич його духу та авторську індивідуальність, достойно відтворювали світ його образів і понять, передавали найтонші почуття і найвищі духовні цінності поета.

Про це уже не раз згадували відомі українські дослідники: Григорій Вервес – у вступній статті двотомника вибраних творів «Юліуш Словацький» (за редакцією Максима Рильського, що вийшов у Києві 1959 року); Дмитро Павличко – в окремих статтях, а також у передмові до книги «Юліуш Словацький. Срібний міф України» (за упорядкуванням Романа Лубківського, Львів, 2005 р.), Ростислав Радишевський – у виданні «Юліуш Словацький» (Київ, 1985 р.); Михайло Москаленко – у «Нарисах з історії українського перекладу», поміщених у журналі «Всесвіт» у 2006 році; Євген Нахлік – у книзі «Творчість Юліуша Словацького й Україна. Проблеми українсько-польської літературної компаративістики», виданій у Львові 2010 року тощо.

Однак, потреба у більш детальному розвитку даної теми і надалі зростає. Вона вимагає ще глибшого її вивчення і ближчого знайомства з особистостями, які не раз, виявляючи непокору до влади, потрапляли в складні політичні ситуації. Літературна творчість, перекладацька діяльність, не раз служили для них ареною боротьби. Для перекладів підбирали ту літературу, яка в різні часи була співзвучною з голосами мінливих епох у рідній вітчизні. На цьому фоні яскраво виділяються твори бунтуючого поляка-романтика, що народився на Волині.

Як уже згадано вище, саме тоді на їх долі позначилася імперська доба, що тривала від кінця XIX і до початку XX століть. Роздвоївши українське суспільство на Російську та Австрійську імперії, на дві різні політичні системи, на малоросів і русинів, Москва поширила свою владу до Лівобережжя. Австрії стали підвладними західно-українські землі. Таке ж роздвоєння пройшлося і по колишньому Кременецькому повіті, внаслідок частина його, разом із Кременцем, підлягала російським імператорам, інша належала імперії Габсбургів. Так на світанку новітньої доби край опинився у складі політичної системи, що радикально відрізнялася від устрою, до якого він звик, – тоді ще у

не розділеній між сусідніми державами і не пограбованій Польщі.

Складним був шлях, торований у XIX столітті східними українцями у Російській імперії. Проте, саме за Австрійської імперії політичне, культурне й соціально-економічне становище західних українців значно покращилося. Зросла їхня національна свідомість. У

тогочасній історії власного народу вони почали відігравати першорядну роль, що не могло не залишити відбитку в літературі, і, зокрема, на їх перекладацькій діяльності. Це не могло не позначитися і на перекладах творів Юліуша Словацького українською мовою.

Як писав про те Григорій Вервес у двотомнику вибраних творів «Юліуш Словацький» (1959), а, згодом – і Ростислав Радишевський у виданні «Юліуш Словацький» (1986), твори поета, видані в Парижі, потрапляли з еміграції на Волинь і Галичину (зокрема в Кременець) нелегально ще за його життя і тоді читалися тут тільки в оригіналі. Розповсюджувалися переважно серед демократичних кіл польської та української інтелігенції. Видавати їх в умовах Російської імперії та царської цензури було майже не можливо, хоч, до речі, у самій Росії, із творами Словацького, перекладеними російською мовою, читачі були вже знайомі. «Перший російський відгук про них відноситься до 1835 року, коли П. П. Дубровський в оглядово-інформаційній статті «Новейшая поэзия у поляков» стисло розповів про життя й окремі твори поета, а також видав власні прозові переклади його поеми «Араб» та другої строфи «Сповідь монаха» з поеми «Монах». Автор статті підкреслив, що твори автора «сповнені чарівної поезії», а його «могутній та розкішний» вірш порівняв із віршем А. Міцкевича…».

Причиною переслідування творів Юліуша Словацького у його «давній вітчизні» були: протест поета проти коронації російського царя на престол польського короля та його участь у Листопадовому повстанні в Варшаві (1830-1831 р.р.), що викликало обурення в царського самодержавства.

Все ж, нелегальне поширення поетових книг у його «давній вітчизні» – Кременці продовжувалось і виходило далеко за його межі. У наукових розвідках видатних польських дослідників п. Станіслава Маковського та п. Здіслава Судольського, поміщених у «Календарі життя і творчості Юліуша Словацького», знаходимо, що таємним розповсюдженням поезій Словацького (як і політичних брошур Лелевеля, «Тадеуша» Міцкевича, творів ксьондза Ляменнайса газет, летючок-метеликів та іншої забороненої друкованої продукції) займалися: Єва Фелінська (агентка посланця «Молодої Польщі» Шимона Конарського) та Антоній Бопре – керівник «Союзу Польського Народу» в Кременці. Постачальницею творів Юліуша була, очевидно, його мати Саломея Словацька-Бекю, якій він передавав свою літературу із Парижа. Усі вони під виглядом торгівельної діяльності проводили агітацію на рахунок товариства «Союзу Польського Народу», що діяв у Кременці, не здогадуючись, що перебували під постійним наглядом царської поліції. Свідченням цього є справа Шимона Конарського, порушена в 1838 році. 27 лютого 1839 року Шимон Конарський був страчений. Єву Фелінську відправили до Сибіру, звідки повернулася в 1844 році. Пані Саломея була ув'язнена в Житомирську тюрму, де перебувала до 1839 року. Чотири роки відбував покарання на засланні у Пермі

її молодший брат Теофіль Янушевський.

Так виглядало перечитування творів Юліуша Словацького мовою оригіналу та їх розповсюдження у тодішній Галичині і Волині. Український читач, все ж таки, прагнув глибшого пізнання душі цього бунтуючого поляка-романтика.

Як зауважують далі Григорій Вервес і Ростислав Радишевський, в українських перекладах твори поета появилися тільки після його смерті і то не відразу. Ще довго давалася взнаки робота польських критиків, якими поет за життя не був належно спопуляризований ні в еміграції, ні в себе на батьківщині. Тоді «про нього частіше говорили як про нещасливого, в'їдливого і заздрісного «антагоніста Міцкевича», аніж як про великого поета. Офіційних критиків і після його смерті ще довго лякала бурхливо-революційна творчість автора «Беньовського». І вони воліли швидше мовчати». Грунтовно Юліуша Словацького було «відкрито» трохи пізніше, десь уже в 60-70 роках, причому «відкрито» саме польською прогресивною і революційно настроєною молоддю. Автор першої монографії про нього Антоній Малецький у 1866 році «не без надії на охолодження надто «гарячих голів» зазначав»: *«Твори цього поета, безпідставно мало знані загалові, протягом останніх років почали дуже високо підносити окремі читачі, особливо молодь… і, що «це захоплення з роками буде збільшуватись».*

Так поступово прогноз Малецького почав реалізовуватись. У 70-х роках того ж століття появилися перші переклади творів Словацького українською мовою, які належать Івану Верхратському (1846-1919), родом із с. Більче, нині Більче-Золоте Борщівського району, що на Тернопіллі. Видаючи в 1876 році свій переклад поеми «Батька зачумлених», він і посилався на високу оцінку цієї поеми подану в монографії Антонія Малецького, дослідження якого особливо сприяло поширенню популярності Юліуша Словацького в Галичині та на Волині.

У передмові до перекладу цієї поеми Верхратський писав*: «Коли найважливіші твори нашого генія Т. Шевченка були із зацікавленням перекладені польськими письменниками (Совінським, Горжалчинським, Сірокомлем та іншими) на польську мову – коли читаюча польська публіка могла, завдячуючи цьому, ближче пізнати твори південно-руського віща – у нас же до цих пір мало перекладено творів найвидатніших представників польської літератури. Отже, час-пора і нам ближче познайомитися з творами пророків інших літератур, і, передусім, літератур слов'янських та освоїти нашою словесністю те, що красиве, піднесене й добре. З такими роздумами взявся я за переклад поеми «Батька зачумлених» («О jcieczadzumion ych »). Сут*

ь в літературах твори знамениті, котрі мають стійкість не лише для народу, до котрого автор належить, но всюди і у всіх народів могли би зайняти почесне місце. До таких творів слід зачислити безперечно поему
«O
jciec
zadzumionych
» Юлія Словацького, отого потужного генія, котрий поряд із Міцкевичем та Красінським належить до первоступневих величин найновішої новішої польської літератури.

Про вартість поетичного твору «Ojcieczadzumionych» не стану розпорошуватись. Достатньо буде сказати те, що про «Батька зачумлених» говорить доктор А. Малецький у критичній статті про Юлія Словацького. З гідністю і властивою собі ядерністю говорить той учений муж у згаданій статті:

«Важке завдання критики оцінювати творчість всебічно, надаючи їй право називатися прекрасною у своєму роді. Однак про тривіальні похвали… у такому разі не може бути й мови… Не залишається тоді нічого іншого як тільки схилити чоло перед «Батьком зачумлених» і, відкладаючи в сторону перо, сказати, що ні між творами Словацького, ні у всій польській літературі немає нічого подібного, що своєю довершеністю, силою правди і мистецтвом, незрівняними у всій своїй різноманітності подробицями, перевищувало б цю страшної грози поему…»

Поему «Ojcieczadzumionych» я переклав так званим білим віршем, тобто неримованим, застосувавши п'ятистопний ямб, як найбільш уживаний у нашій мові і який, на мою думку, найбільше підходить до подібних творів. Переклад, здійснений мною, майже дослівний – я ж бо прагнув якомога точніше передати думку поета.

*Львів, 11 січня 1876.□□□

Перечитуючи в українсько-руському перекладі Верхратського твори Юліуша Словацького, погоджуєшся з оцінкою, яку дав їм Григорій Вервес: *«… І хоч мова перекладу цих творів Верхратським важка і незграбна, аж занадто засмічена діалектизмами, красу оригіналу, його ритміко-мелодійні і стилістично-художні особливості вони передають дуже слабо. А, все ж таки, саме ці переклади надовго визначили коло творів польського поета, якими цікавились на Україні».*

Про переклади Івана Верхратського можна говорити по-різному. Та в його оправдання хочеться додати: при роботі над текстом ним керувала, мабуть, ще й інша думка: якщо до цих пір ніхто в Україні не переклав жодного твору Словацького, то це повинен зробити він, який народився не так уже й далеко від родинного міста поета – Кременця. Він – педагог, мовознавець, письменник, громадський діяч, дослідник мови і фольклору лемків, знаний галицький натураліст, який після закінчення філософського факультету Львівського університету і природничих курсів у Кракові, наполегливо працював над дослідженням південно-західних українських говорів, викладав природознавство в українських гімназіях Станіслава і Львова, Дрогобича. До того ж був дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові і першим головою його математично-природничо-медичної секції, основоположником української наукової термінології з природознавства, редактором журналу «Денниця». Як би там не було, а саме з перших тлумачень Івана Верхратського почала писатися історія перекладу творів Словацького в Україні. Його зацікавлення постаттю поета передалася його ж учням.

Одним із них був Іван Франко (1876-1916), згодом – найвидатніший класик української літератури. Досконало володіючи польською мовою, Франко ще тоді, у70-х роках XIX-го століття, зацікавився поетичними шедеврами Словацького і написав дві статті з приводу шеститомного видання його творів у Львові (1894), підготовленого польським літературознавцем, етнографом, письменником (193 Рад.) Генриком Бігеляйзеном (1855-1934). Це були перші, але справді критичні оцінки Івана Франка, які заслуговували особливої уваги. В одній із них письменник зазначав:
«…після смерті Словацького його твори викликали такий ентузіазм, що їх цінували вище від творів Міцкевича. На них зросла ціла плеяда наслідувачів. Більше того, поезія Ю. Словацького гаряче сприймалася читачами, бо закликала народ до боротьби».
І далі:
“Поляк Юліуш Словацький, як і шотландець Верне, і ірландець Мур, і англічанин Діккенс, і француз Віктор Гюго, і німець Гейне та Ленау, і росіяни Пушкін та Лермонтов, і наш Тарас Шевченко та інші належить до історичних постатей XIX століття. Вони не можливі в жоднім попереднім віці і характерні власне тим, що виявили в своїм житті масу основних прикмет, кожен своєї нації, а їх поезія була невідлучною частиною їх духовної істоти, виразом їх життя, їх індивідуальним твором в більш сильнішій мірі, ніж це було можливе коли-небудь давніше».
Принципово й вимогливо ставився Іван Франко до перекладів як ре-дактор і критик. Свідомо дбав про нор-му і розмаїття мови. А особливо зважав на зміст, тобто вибір

оригіналів і вірність автору…

Роздумуючи над перекладами українською та польською мовами, Франко, при тому, надавав великого значення й українсько-польським стосункам. В одній із своїх літературознавчих праць «Взаємини польської та української літератур» за 1894 рік він писав: *«У всій Слов'янщині немає двох народів, котрі б із погляду політичного і духового життя так міцно зрослися між собою, були б так пов'язані численними узами і, незважаючи на це, так довго цуралися один одного, як поляки та українці».*
І далі, зупиняючись на взаємовпливі двох літератур, він продовжував:
«Останнім часом узи літературної взаємності між українцями і поляками, не зважаючи на політичні чвари, затягуються тісніше. Твори нової польської літератури перекладаються українською мовою (згадаю «Низини» Ожешко), новели Сенкевича, «Остої» Косякевича), з'являються також переклади деяких перел давнішої, романтичної літератури («Валленрод» Міцкевича, «Батько зачумлених та «У Швейцарії» Словацького….). З іншого боку, і поляки роблять чимало, аби ознайомитися з історією і творами української літератури, досить лише згадати тут переклад «Приблуди» Нечуя-Левицького та інших дрібніших українських творів польською мовою)…».

Так, у 1890 році, появляється новий переклад поеми «В Швейцарії», який здійснив греко-католицький священик і громадський діяч Володимир Кольба (1865-1912) із міста Бережани, що на Тернопільщині. Перекладену поему видав у Львові окремою книжкою за власний кошт, після чого в одному з листів зазначав:
«У перекладі старався я задержати метрум мішане (трохеї і амфібрахи), яке єсть в оригіналі».
Згодом,
у 1907 році, уривки цієї поеми друкував журнал «Молода муза» (№ 5).

Отже, твори Юліуша Словацького набували все більшої популярності в Україні. І особливо тоді, коли загальне пожвавлення у перекладній літературі набирало росту в її Західному регіоні, особливо, в Галичині. *«Навіть якщо обмежитися найвідомішими і найпомітнішими перекладацькими працями, загальна картина здобутків перекладачів, які тут працювали, вражає. Саме «їх творча практика, а також усвідомлена ними необхідність пошуку нових шляхів і орієнтирів диктували їм звернення до перекладів текстів європейської літератури і велике бажання традиції школи старого реалізму поєднати з новими європейськими віяннями»*
– напише згодом у «Нарисах з історії українського перекладу» наш сучасник, відомий в Україні письменник, дослідник, критик і публіцист Михайло Москаленко.

Майже в той же час революційно-настроєні вірші Юліуша Словацького періоду повстання 1830 року («Гімн», Поїзд («Кулик»)) були перекладені Михайлом Старицьким (1840-1904) із Полтавщини – поетом, перекладачем, драматургом, прозаїком – автором романів на історичну тему та книг для дітей. Твори Словацького Старицький перекладав в умовах жорстоких репресій, які вже тоді мали місце в Російській імперії. Він, як активний член добровільного об'єднання української інтелігенції (60-70 рр.), котрий організовував недільні українські школи, читальні, займався видавничою справою, збиранням фольклорно-етнографічних матеріалів, сприяв у роботі аматорських театральних колективів. Упродовж 80-х років XIX століття був керівником, режисером, талановитим актором театру, організатором і диригентом хору, гостро критикував царський уряд за утиски українського театру, нерівні умови праці порівняно з російським театром. В історію українського професійного театру увійшов як один із його фундаторів.

Політичні умови були складні і, все ж, саме тоді ряд перекладачів творчості Словацького почав зростати. Чимало цікавого про цей період можуть розповісти літературно-наукові та політичні журнали, Світ» (1906) і «Молода муза» (1907-1914), що видавалися у Львові. Західноукраїнські письменники-модерністи, згрупувавшись навколо них, утворили однойменний літературний гурт «Молода муза» (1906-1909) і проголосили своїм гаслом символізм і служіння красі.

«Молода муза» стала однією з ланок літературних організацій багатьох країн Європи: «Молода Бельгія», «Молода Німеччина», «Молода Польща». До її гурту входило чимало молоді, котра працювала в різних галузях мистецтва, вихідці із сіл та провінційних містечок Галичини, вчорашні випускники університету або ті, що його через певні причини не закінчили, канцеляристи, вчителі гімназій чи «вільні художники». Були серед них: Володимир Кольба, Василь Щурат, Сидір Твердохліб, Василь Пачовський, Петро Карманський, Михайло Яцків, Остап Луцький, Степан Чарнецький, Володимир Бирчак, Михайло Рудницький, композитор Станіслав Людкевич, скульптор Михайло Паращук, живописець Іван Сиверин, скрипаль і маляр Іван Косинин, флейоніст Осип Шпитко – і багато інших творчих ентузіастів.

Пожвавлення приносили майже щоденні зустрічі і розмови на літературні теми з Іваном Франком та приїзд до Львова Богдана Лепкого. За висловом наймолодшого з них Михайла Рудницького, їх об'єднувало щось більше, ніж товариські стосунки молодих літераторів, художників, музикантів, що сходилися в кав'ярні "Монополь" на площі Бернандинів поговорити про мистецькі проблеми. Їх об'єднувало прагнення шукати в мистецтві нових шляхів, визволитися від етнографізму і включитися в річище

загальноєвропейського культурного розвитку… Тут, за чашкою кави, під час розмов і дискотувань розкривалися їх таланти. В такому гурті народжувались і роздуми над перекладами творів зарубіжних письменників.

Василь Щурат (1871-1948), родом із села Вислобоки нині Львівської області) був у центрі всіх цих подій, оскільки посада редактора журналів «Світ», «Молода Муза», а, згодом, і тижневика «Неділя» сприяла цьому. Без найменших вагань він почав втілювати ідею «Добра і Краси» в літературне життя. Цій темі і присвятив свій переклад поеми Юліуша Словацького «Батько зачумлених» (1909)

,

що дало

змогу українському читачу ознайомитися з новим перекладом поеми польського поета після Івана Верхратського. Будучи учнем Івана Франка, який впровадив його в літературу, науку, громадянське та публіцистичне життя Львова і Відня, Васи́ль Щурат, як і його наставник, розумів, що

«Вже з перших, сповнених глибоких емоцій, творів Юліуш Словацький став "сіячем скарбів". Засів його новаторського слова щоразу ширитиметься і кожне наступне покоління польських поетів, та не тільки польських, буде звертатися до його спадщини. В цьому творча доля митця подібна хіба що до сучасного йому романтика в музиці Ф. Шопена».

Згодом

Щурат друкує у журналі «Рідний край» при сприянні Олени Пчілки власний переклад одного з ліричних віршів Словацького «Мій заповіт».

Володіючи кількома мовами

,

він, педагог, літературознавець і поет, не раз виступав у польській, австрійській, чеській та західно-українській пресі з поетичними перекладами та ориґінальними віршами і статтями. Перекладав із польської (А. Міцкевича, М. Конопніцьку, А. Асника, Я. Каспровіча, К. Тетмаера), зі стародавніх поетів (Горація), французьких («Пісня про Роланда»), німецьких (Гайне, Ґете), російських, білоруських та інших. Добре володів французькою, німецькою, російською, білоруською мовами. Багато уваги приділяв питанням українсько-польських відносин, зокрема літературі (студія «Шевченко і поляки», 1917; «Основи Шевченкових зв'язків з поляками», 1917; «Коліївщина в польській літературі до 1841», 1910). У 1914 році Щурат був обраний дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, у 1915-1923 роках – його головою, брав активну участь у боротьбі за український університет. У 1921-1923 роках був призначений першим ректором Львівського таємного університету. Та, зазнаючи переслідувань, на цій посаді довго не попрацював

. У

зв'язку з процесом Спілки визволення України, подальшими репресіями в Україні, зрікся звання дійсного члену Всеукраїнська Академія наук, яким його було наділено 1929 року (відновлений 1939 р.).

В останні роки життя очолював Львівську Бібліотеку Академії Наук УРСР, був професором Львівського Університету. Помер у Львові.

Своєю діяльністю він охопив два досить контрастних періоди. Пройшовши на початку XX-го століття шлях оживленого «Національного відродження», він пізнав і розчарування та гіркоту «розстріляного відродження» української нації в перші роки нової влади...

Щодо перекладів творів Словацького «молодомузівцями», вони не обмежуються увагою одного лише Василя Щурата. Заслуговують уваги поеми «Батько зачумлених» та «У Швейцарії» в перекладі його колеги по перу – Сидора Твердохліба (1886–1922), випускника Львівського та Віденського університетів, учителя, поета, новеліста, родом із м. Бережани, нині Тернопільської області.

За матеріалами «Вільної енциклопедії» він видав їх у 1910 році в Києві в журналі "Рідний край", що на початку 20-их років почав виходити під його ж редакцією. Сидору Твердохлібу, як жодному із своїх попередників, перекладом поеми «У Швейцарії», вдалося наймайстерніше наблизитися до оригіналів Словацького. *«Якщо Василь Щурат вдало справився з багатством фарб, звуків, зміни почуттів і настроїв, то Сидір Твердохліб ще й відтворив ритміко-мелодійну красу цієї поеми»*
– зауважує в одній із наукових статей академік Григорій Вервес. Журнал «Рідний край», редагований Твердохлібом, часто видавався спільно з поляками. Подібну орієнтацію мав і попередній тижневик «Probij» («Новатор») (1919-1920). Пізніше, разом із ними випускав нерегулярний часопис «Доля» (у Перемишлі, в 1918-1919 р.р.). Так у міжвоєнному часі робилися спроби компромісних видань і в такий спосіб Сидір Твердохліб разом з Іваном Франком, Богданом Лепким зближали українську та польську культури. Крім того, польською мовою він талановито перекладав твори своїх колег «молодомузівців», а також – Івана Франка, Миколу Філянського, Олександра Козловського, Олександра Олеся. Велику увагу приділяв перекладу польською мовою творів Тараса Шевченка, який, як ніхто інший з письменників його доби, так тісно і до кінця життя підтримував контакти з поляками та польською культурою. Іван Франко написав про Твердохліба чималу критичну статтю, в якій назвав його перекладачем, що має широку духовну культуру і вироблений естетичний смак.
Друкувався Твердохліб і в польських журналах. У 1922 році очолив українську групу, що стояла на платформі визнання польської влади в Галичині й брала участь у виборах до польського сейму. Це спричинило його убивство боївкою Української військової організації 15 жовтня 1922 року у Камінці Струмиловій. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі (поле 76).

На цьому ж фоні виростає ще одна постать перекладача творів Словацького, громадсько-політичного діяча, письменника і публіциста родом із Київщини – Петра Стебницького (1862-1923). Його переклади здобули високої оцінки найавторитетніших критиків. До 100-річного ювілею Юліуша Словацького він опублікував у Літературно-Науковому Віснику свій переклад поеми «Ангеллі» (1909, т. 47), що його

згодом високо оцінив Максим Рильський. Петро Стебницький, як і чимало інших перекладачів, – постать в українській літературі незвичайна. Адже він займався перекладами творів тоді, коли обіймав досить високі посади в Росії, а, згодом, і в Україні. Переїхавши до Києва у травні 1918, увійшов до складу української делегації на мирних переговорах із РСФРР. У серпні того ж року був призначений сенатором Адміністративного суду Державного Сенату Української Держави. У жовтні-листопаді став народним міністром освіти Української Держави. Йому належала важлива роль у створенні Української академії наук. З 1919 очолював постійну Комісію біографічного словника Української Академії Наук. Автор літературних і публіцистичних творів, ініціатор створення Доброчинного товариства (1898) для видання загальнокорисних і дешевих книжок, що посприяло публікації українських видань, насамперед творів Тараса Шевченка, енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914-15). Петру Стебницькому належала важлива роль у створенні Української Академії Наук. Помер і похований у Києві.

Власне тут хочеться сказати ще про одного шанувальника творчості польського поета – Олену Пчілку (Ольгу Драгоманову-Косач) (1849-1930), сестру видатного українського громадсько-політичного діяча і вченого Михайла Драгоманова, матір Лесі Українки – відому в Україні письменницю (поетесу, прозаїка, драматурга), літературного критика, фольклориста, етнографа, видавця, редактора, члена-кореспондента Академії наук УРСР.

Її переклади поезій та дослідження спадщини польського романтика заслуговують особливої уваги. Адже, щоб глибше відчути Словацького, Олена Пчілка вирішила відвідати місце його народження – Кременець. У 1880-х роках вона спеціально найняла підводу і здійснила (разом із малечею) свою першу кілька-денну подорож по Волині. Знайомлячись із пам'ятками історії Луцька, Берестечка, Дубно, письменниця особливо була за-хоплена красою Кременецьких гір, тихоплинною Іквою, багатою архі-тектурою Кременця. До того часу Олена Пчілка знала про нього лише з розповідей брата, який побував на Волині в 1875 році. Тоді ж, під враженням перебування в Кременці та подорожі по Волині і Галичині, Михайло Драгоманов з великою пошаною до Словацького опублікував свої роздуми про його творчість в «Австро-руських споминах» (Львів, 1889-1892). Окрім цього, Олена Пчілка знала про Кременець та Великі Бережці з розпові-дей своєї дочки – Лесі та її чоловіка Климента Квітки, які відпочивали над Іквою у червні-липні 1890 року. Перше враження про місто не покидало її і вона здійснила другу поїздку до Кре-менця весною 1909 року, в рік столітнього ювілею великого Кременчанина.

Згодом Олена Пчілка писала про місто поета: *«Се один з найкращих кутків волин-ських. Високі гори, вкриті лісами, зеле-ними левадами, «срібна» Іква», що в'ється під тими*

горами, дзвінкі джерела з гір, білі українські хатки, розкидані по взгір'ях, в долині город з тими стародавніми будинками, костьолами й церквами, – все те дало надзвичайно гарний краєвид. А велична окрема гора з руїнами історичного замку може надавати особливий «романтичний» настрій... Хто раз бачив сей гарний ку-ток, не забуде його ніколи!».
З такими почуттями підходила Олена Пчілка до перекладів творів поета-романтика.

Враження від Кременця, пам'ятних місць, пов'язаних з іменем Юліу-ша Словацького, огляд родинного будни-ку поета, розповіді про легендарну Зам-кову гору – все це використала Олена Пчілка у публікації на сторінках «Рід-ного краю» № 36 за 1910 рік. Тут же подані: репродукція портрета поета, його коротка біографія, вірші у перекладі Олени Пчіл-ки. Значно більше матеріалів було поміщено в окремій книж-ці, яка вийшла в Києві у 1910 році під назвою «Юліуш Словацький». Тут – фотографії з видами Кременця, широка біогра-фія поета, кілька десятків його поезій у перекладі письменниці, які характеризуються високою мовною культурою, точністю передачі змісту, є дійовим чинником взаємозв'язку української літератури з літературою і культурою польського народу. Серед них: «Якщо ти будеш в тій моїй країні…», «В пам'яткову книжку Зосі», «Стокротки», «Розстання», уривок з «Ліллі Венеди», та інші. Тут же вміщений інший ліричний твір Словацького «Гімн» («Смутно так, боже…»).

Принагідно зазначити, що Олена Пчілка перекладала й Адама Міцкевича, Елізу Ожешко, Ма-рію Конопницьку. Вартісні її переклади творів і багатьох інших письменників, зокрема – росій-ських , німецьких, французьких та інших іноземних мов на українську. Почавши свій творчий шлях як письменниця і перекладачка, вона на припиняла цієї роботи до кінця життя. У Києві з 1908 року видавала журнал «Рідний край» з додатком "Молода Україна". Багато сил забирала в Ольги Пчілки і громадська діяльність на користь національного відродження України, що викликало недобре ставлення до неї представників Російської імперії, а, згодом, і обурення – радянської влади.

Художня спадщина Олени Пчілки була вилучена звідусюди, де тільки міг познайомитися з нею читач. До сьогоднішніх днів її переклади творів Юліуша Словацького (за виключенням одного-двох) не перевидана. Кількість примірників обмежена і можлива для ознайомлення лише в кількох державних архівах та бібліотеках України. Нинішнє завдання істориків літератури, всієї української громадськості віддати письменниці належне місце в пантеоні кращих синів і дочок України, що є поза всілякими сумнівами. П ро неї добре сказав польський учений-україніст Флоріан Неуважний:
"Якщо й були полемічні "перехльости" в публіцистичних виступах цієї пристрасної, енергійної, діяльної жінки, то вони з'ясовуються "свинцовими мерзостями" царського гніту".

За найнесприятливіших обставин колоніального існування України у XIX столітті, та за умов мало не суцільного зруйнування української культури і винищення інших її діячів на початку XX століття поетичний переклад творів Словацького українськими письменниками, все ж таки, відповідав своєму первинному призначенню – залишався незглибимою духовною стихією.

У цьому переконуєшся й тоді, коли на зміну українському «національному відродженню» все активніше наступала доба «розстріляного відродження». Вона охопила всю Східну Україну і в історії народу зайняла чималий період. Про це говорить у своїй антології «Роз стріляне відродження» (1959, Париж)
в'язень кількох тюрем і Норильського концтабору, згодом – житель США Юрій Лавріненко (1905-1987)
. Книга не просто хвилює. Вона проникнута нечуваним трагізмом, через який вкотре довелося пройти українській інтелігенції. До текстів-анотацій про письменників того часу: розстріляних, «перевихованих» і пропалих безвісти, додані їхні найкращі тексти поезій і прози написані в 1917-1930-х роках. Серед них – чималий ряд і тих, котрі займалися перекладами творів польського поета – Юліуша Словацького.
В антології, виданій, до речі, в еміграції українською мовою не українцями, а поляками і коштом польського видавництва, Юрій Лавріненко писав,
що
саме в ті роки
українська творча інтелігенція вперше за останні три століття зробила героїчну спробу підвестися з колін і гідно заявити перед світом свою культуру, за що і була винищена. За приблизними підрахунками, що подаються у книзі, було знищено 80% творчої інтелігенції. Із 259 українських письменників у 1930 році – не стало 223 письменники у 1938 році. Своєю смертю померло тільки 7 чоловік. Врятуватися вдалося лише деяким. У списку розстріляних були
Микола Вороний, Федір Петроненко, Микола Зеров, які також займалися перекладами творів
польського романтика.

«Політика українізації» суспільства була однією з основних проблем їх діяльності. Тож, включившись у її реалізацію, вони в числі інших своїх співвітчизників почали активний процес розбудови української літератури, культури, науки, що проходив в Українській Радянській Соціалістичній Республіці. Дехто з них задля цього повернувся з еміграції. Серед таких був, згаданий вище Микола Вороний (1871-1938
),
родом
із Дніпропетровщини. Український письменник, перекладач, поет, режисер, актор, громадсько-політичний діяч, театрознавець, один із засновників та організаторів Українського національного театру, один із
перших перекладачів драми Юліуша Словацького «Мазепа». Не зрозуміло тільки через

які причини переклад цього твору Микола Вороний змушений був зупинити на першому акті. Невідомими залишаються час і місце його перекладу. Виключається період його праці над цією драмою у Російській імперії, оскільки ні навчання в Харківському, ні в Ростовському реальному училищі, звідки був виключений за зв'язки з народниками, читання і поширення забороненої літератури, не могли йому дати знань із польської мови, яка тут була відсутня. Можливість цього перекладу припадає швидше на час еміграції Вороного в Австро-Угорщині, куди він у 1895 році втік від переслідувань царської поліції. Саме у Відні, а пізніше у Львові, де навчався в університетах на філософському факультеті, а польська мова тут була необхідною, він міг здійснити свій задум. Цьому могло сприяти і його перебування на посадах бібліотекаря та коректора Наукового товариства ім. Т. Шевченка, режисера українського театру товариства «Руська бесіда» і робота в редакції журналу «Життє і слово», де вів рубрику «Вісті з Росії», у виданні газети «Громадський голос» і «Радикал», де був неофіційним редактором журналу «Зоря». Важливу роль у цьому могло зіграти і його зближення з Іваном Франком,. «Мазепу» міг перекладати і в 1897 та наступних роках після повернення в Україну, коли був актором театральних труп М. Кропивницького, П. Саксаганського, О. Васильєва, займався педагогічною і театрознавчою діяльністю. Цей переклад міг бути здійсненим і пізніше, в 1920-1921 роках, коли він після загибелі УНР (Української Народної Республіки), у 1920 році знову емігрує у Варшаву, де знайомиться з польськими письменниками Ю. Тувімом і Л. Стаффом. Переклад першого акту «Мазепи» міг бути здійснений і у Львові, куди він незабаром переїжджає. Тут працював викладачем, а, згодом, і директором в українській драматичній школі при Музичному інституті імені М. Лисенка. У 1926 році повернувся в Радянську Україну. Але саме між 1920 і 1921 роками історія тлумачення драми «Мазепа» Миколою Вороним пов’язана з іншим українським перекладачем Миколою Зеровим. Вона продовжилася 1921 року.

Не сподівався Вороний, що, повернувшись додому, він, разом із сином Марком (теж поетом і перекладачем) знову попаде у немилість Москви. В 1934 році, будучи репресованим, Микола Вороний проходив по груповій справі з традиційним для того часу формулюванням «за участь у контрреволюційній військово-повстанській організації». У 1935 році його разом із сином відправили на Соловецьку каторгу. Сина розстріляли 3 листопада 1937 року. 7 червня 1938 року розстріляли і Миколу Вороного. Такий вирок винесла особлива трійка НКВС (народного комітету внутрішніх справ) Одеської області.

Того ж самого дня у Чернігові був розстріляний ще один поет-перекладач Федір Петруненко (1879-1938). Будучи «особистим кореспондентом» Лесі Українки у 1911-1913 роках, йому судилося творчо співпрацювати і з її матір’ю – Оленою Пчілкою. Відомо, що разом з нею він переклав ліричний вірш Юліуша Словацького – «Гімн» («Смутно так, боже…»), який був опублікований у журналі «Рідний край» №36 за 1910 рік.

Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало, все-таки, згадане вище 3 листопада 1937 року. У матеріалах «Вільної енциклопедії» зазначено, що тоді, «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня», у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком Трійки було розстріляно чимало діячів культури та літературного середовища. У так званому списку «українських буржуазних націоналістів **»,** за рішенням не судових органів, – понад 100 страчених в один день представників української інтелігенції.

Серед тих, хто йшов до нас крізь фальсифікації, недоброзичливу упередженість, спотворення, замовчування були і так звані «неокласики» 20-тих років. Магнетичною силою своїх ідей притягали вони до себе не один десяток поетів, перекладачів, прозаїків, критиків та літературознавців. Павло Филипович, Максим Рильський, Володимир Сосюра, Михайло Драй-Хмара, Павло Тичина, Освальд Бургардт… Одним із них був і Микола Зеров (14.26.04.1890, Зіньків - 03.11.1937, Соловки), який як літературознавець, перекладач, критик і поет здійснив багато в чому неперевершені й на сьогодні інтерпретації античної спадщини, французьких "парнасців", а також творів багатьох інших класичних поетів. Його поетичним перекладам були притаманні висока культура художнього мислення, інтелектуальна напруга, тонкий естетичний смак.

Йдучи за своїми попередниками: Пантелеймоном Кулішем, Іваном Франком, Лесею Українкою, Микола Зеров неухильно дотримувався думки, що могутні вершини світової літератури мають підкоритися й українському слову. Він не просто доносив до читача чужомовні твори, а робив їх органічно близькими, природними в іншій національній стихії. Таким був і його переклад трагедії Юліуша Словацького «Мазепа». Проте, перекладений Миколою Зеровим цей твір був неочікуваний у його доробку. Про це писав згодом Вячеслав Брюховецький у своїй монографії «Микола Зеров» (1990 р.): *«Рвійний польський романтик узагалі ніби випадає з обширу літературних інтересів М. Зерова. Та, мабуть, усе це можна пояснити. «Мазепа» перекладався для конкретної сцени у 1921 році в Баришівці на замовлення Київського театру ім. Шевченка. Власне його попросили завершити починання Миколи Вороного, котрий переклав перший акт ..».*

« Але, – зазначав згодом М. Зеров, – переглянувши початок, я вирішив праці М. Вороного не продовжувати, а перекласти всю п ' єсу наново: занадто довільною видалася мені віршова форма перекладу. В оригіналі «Мазепа» написаний тринадцятискладовими («олександрійськими») попарно римованими рядками. В перекладі ж Вороного рими були розділені свобідно і рядки мали різну довжину – загальна конфігурація тексту нагадувала сторінки «Горя от ума». Вважаючи, що олександрівські вірші можна перекладати або олександрійськими ж віршами, або ж загальноприйнятим у у наших віршованих драмах білим п '

ятистоповим ямбом, я зупинився на останньому. Незв'язаний правильною цензурою і обов'язковою римою, білий п'ятистоповий ямб давав більший простір для синтаксичних конструкцій, дозволяв дещо наблизити діалог до живої й природної невимушеної розмови»
1.

» Від цих «технічних» моментів не відділити й суголосних настрою Ю. Словацького терзань «баришівського Овідія», що марив тоді про «брук і вулиці старого Херсонеса»».

Далі Вячеслав Брюховецький зазначає, що сьогоднішній читач «Мазепи» зауважить певну стилістичну «полонізацію» тексту, що цілком відповідало тогочасним уявленням про відтворення оригіналу. І коли 1926 р. трагедія була видрукувана, перекладач дістав численні й заслужені похвали багатьох тонких знавців українського слова. *«Ваш «Мазепа» красший, чим оригінал*
», писав Марко Черемшина із Снятина і додав:
«А Ваша «Антологія [римської поезії]» відкрила переді мною стільки краси й справжньої поезії, що я замовив собі оригінали, щоб могти перевести порівняння»
2.

«Дорогий товаришу, - писав Микола Хвильовий до Зерова, - *після Олеся Ваша й Тичини книжки були тією літературою, в котрій заговорила сильна революційна нація, що, викинувши комуністичні гасла, спішила догнати європейську культуру»*
3

.

Ця оцінка «Мазепи» близька до тієї, що її дають і сучасні критики. Поза тим, писав Іван Глинський, *«що праця Зерова була великим кроком в освоєнні чудової драматургії польського митця.* Високо оцінював його творчість і відомий український письменник Євген Сверстюк. Він зазначав, що в контекст українського культурного життя постать Миколи Зерова вписалася як символ справжнього, надійного – відповідального за долю і розвиток культури. Роботу Зерова захоплено зустрів театральний глядач (прем 'єра вистави відбулася в листопаді 1922 року).

Микола Зеров відстоював автономізм мистецтва. Вбачаючи в насаджуваній в Україні радянській культурі новий різновид провінційної залежності від Москви, висунув гасло європеїзму та звернення до античних першоджерел. Під оболонкою його досконалих сонетів та олександрійських віршів, заглиблених у минувшину, не згасав гострий пульс сучасності. Проте елітарна лірика поета-вченого була проголошена "буржуазною" і

викорчувана з пролетарською нещадністю. У 1935 р. Микола Зеров був заарештований, звинувачений у керівництві українською контрреволюційною націоналістичною організацією і засуджений на 10-літнє ув'язнення в Соловецькому таборі смерті. Без будь-яких додаткових підстав і пояснень "справа Зерова та інших" була нагально переглянута "особливою трійкою" УНКВС по Ленінградській області 9 жовтня 1937 р. Як наслідок — йому, як і Филиповичу, Вороному та Пилипенку, було винесено найвищу міру покарання — розстріл.

І вже пізніше рішенням Військової колегії Верховного Суду СРСР від 31 березня 1958 р. вирок військового трибуналу КВО від 1—4 лютого 1936 р. і постанова "особливої трійки" УНКВС по Ленінградській області від 9 жовтня 1937 року скасовані, справа припинена "за відсутністю складу злочину". Микола Зеров був реабілітований посмертно.

Серед розстріляних був і Лесь Ку́рбас (Олександр-Зенон Степанович Курбас; 25 лютого 1887, Самбір — 3 листопада 1937, Сандармох) — український режисер, актор, теоретик театру, драматург, публіцист, перекладач, удостоєний звання Народного артиста Республіки (1925). У 1907 році він, разом із Миколою Садовським вперше в історії Київського національного театру поставили трагедію «Мазепа» Юліуша Словацького у перекладі Хрущинського, в якій і зіграли головні ролі: Мазепи та Збігнєва. Вистава ввійшла в історію як значне художнє явище, як приклад талановитого освоєння твору зарубіжної драматургії. Від семилітнього віку до сімнадцяти років Лесь Курбас проживав у Старому Скалаті (нині Підволочиського району), згодом - у Тернополі, що знаходиться у шестидесяти кілометрах від Кременця – родинного міста поета. У 1917 році з його ініціативи у Києві виникла перша українська театральна студія, на основі якої був створений Молодий театр. Гуманістична етика його театру, його альтернативні духовні смисли, акценти на національних культурних пріоритетах і відкритість естетикам Заходу і Сходу стали звинуваченням митцю. В 1933 році Курбаса заарештували і відправили в один із концтаборів радянського ГУЛАГу – на Соловки. 1937 року його також, разом з іншими українськими інтелігентами, як фігуру світового контексту, одного із лідерів українського Розстріляного Відродження, "на честь ювілею Великої Жовтневої революції" було розстріляно. Лесь Курбас володів польською мовою, тож не виключено, що і сам міг бути автором перекладів драматичних творів Словацького. На жаль, про це нічого невідомо.

Не до кінця вивченим залишається і сам літературний процес освоєння творчої спадщини Юліуша Словацького іншими українськими перекладачами того часу. Все ж, період «національного відродження» в умовах Російської та Австро-Угорської імперій у XIX–XX століттях, доба «розстріляного відродження», «ознаменованого» нечуваними репресіями на початках утворення Радянської влади, допомогли зрозуміти наскільки важливими були в цей час твори польського поета в Україні і що їх перекладали

справжні особистості.

Минав час, на заміну одним перекладачам приходили інші. Розвиваючи літературну і, зокрема, перекладацьку діяльність, вони ставали учасниками дисидентського руху, шістдесятниками, залишалися й надалі активними захисниками національної культури у боротьбі з тоталітарним режимом, йшли через репресії до здобуття незалежності України. **Кожен із цих періодів і, зокрема, авторів, заслуговує окремої уваги.**

Член-кореспондент Академії Наук України Григорій Вервес в одному із своїх досліджень зазначав*: «Завдяки сумлінній, вдумливій і кропіткій роботі численного загону перекладачів, український читач рідною мовою може ознайомитись з великими полотнами Юліуша Словацького – з породженою буйним духом степів українських, побудованої на легендах і переказах, синтезованих Словацьким, поемою «Змій»; із всесвітньо відомим своєю страшною трагедією «Батьком зачумлених»; із поемою «В Швейцарії» – одним із найбільших витворів світової літератури про радісні муки кохання; з окрасою польської літератури – поемою «Беньовський». Українська література може пишатися тим, що вона донесла до нашого читача найкращі драми Юліуша Словацького – «Балладину» і «Ліллю Венеду», «Марію Стюарт», «Фантазія», «Мазепу»».*

Використана література:

Юліуш Словацький. Вибрані твори. –Т.1. – Київ – 1959.

Іван Франко. Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1876-1895. Київ, Наукова думка. – 2008.

Москаленко М.Н. Антологія. Тисячоліття. – Київ, Дніпро. – 1995.

Радишевський Р.П. Юліуш Словацький: життя і творчість. – Київ, Дніпро. – 1985.

Пчілка Олена. Юліуш Словацький. Видання часопису «Рідний край». – Київ, - 1910.

Вервес Григорій. Юліуш Словацький і Україна. – Київ, - 1959.

Брюховецький Вячеслав. Микола Зеров. – Київ, Радянський письменник. – 1990.

Юрій Лавріненко. Антологія 1917-1933. Поезія – проза – драма – есей. П'яте видання. – Київ, Смолоскип. – 2007.

Субтельний Орест. Україна. Історія. – Київ, Либідь. – 1991.